

Andrzej Chodubski*

Kultura polityczna w przestrzeni integrującej się Europy

Definiując kulturę polityczną jako wartości, postawy, zachowania – ujawniające się w relacjach między rządzącymi a społeczeństwem oraz społeczeństwem a rządzącymi – osadzone w dziedzictwie przeszłości¹, zauważa się, że ulegają one istotnym przeobrażeniom w rzeczywistości przemian kulturowych i cywilizacyjnych. Współcześnie przemożny wpływ na jej kształtowanie wywierają znaki globalizacji życia kulturowego. Coraz częściej wskazuje się, że następuje uniwersalizacja kultury politycznej, że staje się ona stechnizowana. Procesy przemian globalnych powodują dehumanizację życia kulturowego, a informatyzacja i automatyzacja powodują degradację intelektualną ludzi².

Globalizacja kultury generuje jednak też pytania dotyczące jej tożsamości³. Stawia się pytania odnośnie do jej przeszłości, terażniejszości oraz przyszłości. Odwołując się do europejskiego dziedzictwa przeszłości zauważa się, że w przestrzeni tej – mimo istnienia dużego zróżnicowania ujawniającego się w podziałach przestrzennych i demograficznych – czytelne są wyraźne cechy odrębności na tle innych kultur ludzkich. W najogólniejszej konfrontacji z wartościami Wschodu czytelne są:

- uznawanie doraźności działania, gdy na Wschodzie wskazuje się na znaki wieczności;

* Prof. dr hab. Andrzej Chodubski, Uniwersytet Gdański.

¹ *Leksykon politologii*, red. A. Antoszewski, R. Herbut, Wrocław 1997, s. 185–188; *Encyklopedia politologii*, t. 1, red. M. Żmigrodzki, Kraków 1999, s. 164–166; *Mała encyklopedia wiedzy politycznej*, red. M. Chmaj, W. Sokół, Toruń 2001, s. 171–172.

² J. Naisbitt, *Megatrendy. Dziesięć nowych kierunków zmieniających nasze życie*, Poznań 1997; C. Mojsiewicz, *Świat, w którym żyjemy*, Poznań 2003; L. W. Zacher, *Gry o przyszłe światy*, Warszawa 2006.

³ A. Chodubski, *Wartości polityczne kształtującej się cywilizacji informacyjnej*, „Cywilizacja i Polityka” 2010, nr 8, s. 9–17.

- orientacja na częste zmiany, aktywność ludzi, gdy na Wschodzie pierwszeństwo zdobywają spokój, medytacja, inercja w życiu;
- ujawnianie otwartości na znaki przemian, posługiwanie się eksperymentem, myślą abstrakcyjną, gdy dla Wschodu istotna jest refleksja ukierunkowana na wąski praktycyzm.

Zauważa się, że na osi czasu znacznie wcześniej powstawały wielkie kultury Wschodu (Chin, Indii, Bliskiego Wschodu, Egiptu) niż w przestrzeni europejskiej. W kulturach państw Wschodu od XL w. p.n.e. datuje się kształtowanie wartości: pracy, hierarchiczności życia społecznego, znaków i gestów stosowanych w życiu publicznym, etyki i celebry społeczno-politycznej. Na grunt europejski znaki te przenikały od V w.

Szczególne ogniwa fundamentu kultury europejskiej powstały w starożytnej Grecji i Rzymie⁴. Zauważa się, że ówczesni Grecy podsumowali dotychczasową wiedzę o świecie, zgeneralizowali ją i uczynili narzędziem dalszego postępu. Od VIII w. p.n.e. w małych formach państw-miast (*polis*) kształtowała się ich aktywność obywatelska oraz ujawniało się zainteresowanie sprawami publicznymi. W tej przestrzeni kulturowej, w Sparcie wypracowano wzory sprawowania władzy zakładające zrównanie praw obywateli, poddanie ich surowym przepisom prawnym, militaryzacji i reglamentacji uczestnictwa w życiu kulturowym. Uprzywilejowaną pozycję w rzeczywistości tej zdobywali możni; wysoko podnoszono ideę przekazywania władzy z ojca na syna. Różni myśliciele i filozofowie próbowali określić ramy kultury politycznej, co wiązało z potrzebą ulepszania instytucji życia publicznego⁵. Na przykład, sofisci podkreślali znaczenie komunikacji społeczno-politycznej, a w tym retoryki – sztuki przemawiania i przekonywania. Uznawali je za istotny czynnik w zbliżaniu się rządzących do szerokich kręgów społeczeństwa. W kulturze postrzegania prawa natury zauważono, że człowiek podlega prawom natury oraz wypracowanym w życiu kulturowym (państwowym). Prawa podlegają ciągłym zmianom, nie są zawsze sprawiedliwe. Antyfon twierdził nawet, że większość praw jest wroga naturze. Współcześnie myśl ta została w pełni potwierdzona. Zauważa się, że ramy praw natury wyznaczają:

- ekonomia – dążenie do zdobywania jak największej ilości różnych dóbr materialnych i największych zasobów posiadanych pieniędzy;
- polityka – dążenie do zdobywania władzy, jej sprawowania i zabezpieczenia trwałości na różnych płaszczyznach życia kulturowego;
- wizerunek – posiadanie cech, znaków służących akceptacji, promocji, ujawnianiu siły.

⁴ H. Olszewski, *Historia doktryn politycznych i prawnych*, Warszawa 1986, s. 17–21; F. Gołębowski, *Cywilizacja europejska*, Warszawa 2012

⁵ J. Baszkiewicz, *Powszechna historia ustrojów państwowych*, Gdańsk 1998, G. Górski, S. Salmonowicz, *Historia ustrojów państw*, Warszawa 2001, roz. 3–4.

Prawa te ujawniają się w życiu kulturowym w zależności od stanu zorganizowania danego społeczeństwa, w tym od poziomu kultury. W wymiarze ekonomicznym zakres zdobywania dóbr, pieniędzy regulują rozwiązania normatywno-prawne. Z dużą siłą ujawnia się system zakazów kulturowych; stanowione są ramy prawnej aktywności gospodarczej. Sferę polityczną określają ustroje polityczne państw, konstytucje oraz praworządność. Podobnie ujawnianie wizerunku dyktują ramy życia kulturowego, w którym zwraca się uwagę na granice prawne, jak i etyczno-moralne. W rzeczywistości kształtowania się globalnej społeczności obywatelskiej granice te są osadzone w sferze tolerancji. Współcześnie, podobnie jak w świecie sofistów, w rzeczywistości ujawniania się wizerunku zaczęły dochodzić do głosu grupy karierowiczów, demagogów kokietujących tłum, pasożytniczych w społeczeństwie.

W kulturze politycznej Europy ważne miejsce zajęły wzory wypracowane w starożytnych Atenach (od V w. p.n.e.). Jednym z nich stała się kategoria **wolności**. Na przykład, historyk Herodot wskazywał, że wolność to *znakomita rzecz*, pozwalając obywatelowi (...) *robić to co chce i mówić to co chce*. W przestrzeni ateńskiej dużą nośność zdobyła idea demokracji, której fundament stanowiła instytucja wolności⁶.

Przez demokrację zwykło się rozumieć rzeczywistość kulturową, w której: przynajmniej prawo głosu w sprawach publicznych wszystkim obywatelom; gwarantuje się prowadzenie dyskusji dotyczącej podejmowania decyzji w sprawach życia publicznego; decyzje podejmuje się na podstawie większości głosów; w sferach sądowej i podatkowej obywatele są równo traktowani; prowadzona jest kontrola funkcjonowania instytucji politycznych (administracji).

Zgodnie z założeniami tej demokracji obywatele są twórcami prawa oraz zmieniają je, kiedy przestaje im służyć, aczkolwiek musi być ono przestrzegane przez czas obowiązywania. W praktyce życia kulturowego idee demokracji ateńskiej były przede wszystkim ciągłym wyzwaniem do urzeczywistniania⁷. W praktyce politycznej zaś ujawniło się wiele czynników określonych mianem patologii⁸, np. sykofantyzmu (rozbudowany system donosicielski), niedotrzymywanie zobowiązań w relacjach między ogniwami systemu władzy, demoralizacja społeczno-polityczna (prowadząca do anarchii przez osłabienie hierarchii). Rzeczywistość tę dostrzegał już w V w. p.n.e. myśliciel grecki Platon, który uważał, że demokracja to ustrój najbardziej niestabilny, mimo że przysłonięty licznymi, wzniesionymi parawanami. Cha-

⁶ A. Chodubski, *Granice demokracji: przeszłość i teraźniejszość*, [w:] *Demokracje bezpośrednie w samorządzie terytorialnym*, red. M. Marczevska-Rytka, S. Michałowski, Lublin 2012, s. 17–28.

⁷ M. Marczevska-Rytka, *Demokracja bezpośrednia w teorii i praktyce politycznej*, Lublin 2001; *Demokracja bezpośrednia. Wymiar lokalny i globalny*, red. M. Marczevska-Rytka, A. Piasecki, Lublin 2011.

⁸ U. Świętochowska, *Patologie cywilizacji współczesnej*, Toruń 1998.

rakterystyczne dla niego są takie cechy, jak: brak dyscypliny społecznej, niekompetencja rządzących oraz demoralizacja wśród szerokich kręgów społeczeństwa.

Filozofowie greccy zauważali, że społeczeństwo oraz państwo funkcjonują na miarę wyzwań i potrzeb jednostki. (Platon wskazywał, że (...) *w idei rzeczy mniejszej odbija się podobieństwo większej*). Odnosząc tę prawdę o rzeczywistości do współczesności zauważa się, że w tzw. kształtowaniu globalnej społeczności obywatelskiej wpływową pozycję zdobywa jednostka partycypatywna⁹. W ujęciu modelowym określona jest mianem „natychmiastowca”, „x”¹⁰. W sferze ekonomicznej sytuuje się wzór człowieka orientującego się na osiągnięcie w krótkim czasie dobrobytu, natychmiastowe zaspokajanie wyzwań życia w aspekcie bytowym. Charakterystyczne są tu wzory: amerykański (hollywoodzki) i nadreński. Pierwszy orientuje się na osiągnięcie sukcesu jednostki w sytuacji podejmowania ryzyka, podejmowania decyzji. Drugi wiąże się z ponoszeniem odpowiedzialności za podejmowane decyzje. W sferze życia politycznego „x” orientuje się na doraźność sprawowania władzy, zmienność opcji ideowych i politycznych. Politykę postrzega jako rzeczywistość marketingową, w której politycy występują w roli aktorów życia politycznego, idoli życia kulturowego. W sferze kultury charakterystyczne stają się technizowanie całokształtu postaw, zachowań. Pierwszeństwo zdobywa kultura obrazowa, która wypiera kulturę wysoką (intelektualną).

W ujęciu filozofów greckich, w tym Platona, elementem składowym życia człowieka jest praca. Postrzegano ją jako wartość doskonalącą jednostkę oraz wspólnoty ludzkie, także jako cnotę obywatelską, siłę integrującą ludzi. Zakładano, że człowiek w wieku od 17 do 20 lat powinien orientować się na edukację, w której istotne miejsce winno zajmować harmonijne łączenie spraw ducha (zdobywanie wiedzy, kształtowanie honoru, cnót obywatelskich) i ciała (sprawność fizyczna, wysportowanie niezbędne do służby wojskowej). Przyjmowano, że w 20. roku życia należy odbyć służbę wojskową. Wiek 35–50 lat uznawano za właściwy do aktywnego zajmowania się sprawami publicznymi, polityką (w zależności od posiadanych predyspozycji przywódczych, organizacyjnych). Nadto, w wizji instytucjonalnej Platona politycy nie powinni prowadzić typowego życia rodzinnego. Przekonywał on, że wyzwolenie od więzów rodzinnych może pozwolić na dystans wobec polityki, na rządzenie zorientowane na *dobro ogółu*¹¹.

W ocenie roli jednostki, a konkretnie uczonego, zwracano uwagę, że prawdziwy intelektualista nie powinien uczestniczyć bezpośrednio w życiu politycznym. Między innymi filozof Seneka podkreślał: *Mędrzec nie powinien brać udziału w polityce*,

⁹ A. Chodubski, *Jednostka, naród, państwo*, [w:] *Wprowadzenie do nauki o państwie i polityce*, red. B. Szmulik, M. Żmigrodzki, Toruń 2002, s. 135.

¹⁰ A. Chodubski, *Pomiędzy kontynuacją a zmianą. O polskiej kulturze politycznej*, [w:] *Między kontynuacją a zmianą. Studia z myśli politycznej*, red. J. Waskan, Bydgoszcz 2012, s. 87–100.

¹¹ H. Olszewski, op. cit., s. 33.

chyba że go coś do tego zmusi¹². Współcześnie rzeczywistość naukowa ujawnia się w nowym powołaniu. Praca intelektualna staje się jedną z wielu profesji¹³. Od intelektualisty oczekuje się zaangażowania w generowanie postępu naukowo-technicznego, a w tym uczestnictwa w kreśleniu strategii rozwoju ludzkości.

Filozofowie greccy wypracowali tzw. wartości flagowe, które zaakceptowane zostały później w europejskiej przestrzeni kulturowej. Wśród nich szczególnie nosne są wartości: prawdy w życiu społeczno-politycznym, dobra w rzeczywistości kulturowej oraz piękna najstaranniejszego wykonywania zadań podejmowanych przez jednostki oraz wspólnoty ludzkie.

Z dziedzictwa kulturowego starożytnego Rzymu w cywilizacji europejskiej nosne są elementy rozwiązań ustrojowych, porządku prawnego, funkcjonowania wojska i administracji. W działaniu państwa szczególne znaczenie przywiązywano w Rzymie do sprawnej organizacji wewnętrznej. Ważną rolę pod tym względem pełniło prawo¹⁴. Starano się, by było ono stabilne, a nie dowolnie zmieniane pod wpływem okoliczności. Prawo dotyczyło zarówno rządzących i ich administracji, jak i rządzonych.

Specyficzny element w korzeniach kultury europejskiej stanowił dziedzictwo państwa bizantyjskiego¹⁵. Jego istotę wyznaczały łączące się ogniwa wartości orientalnych greckich i rzymskich. W ideach Orientu istotną była zasada boskości władzy państwowej. Według niej władca natchniony przez Opatrzność stoi na straży pomyślności swych poddanych.

Przez dziesięć stuleci, od XV w. europejska kultura polityczna była kształtowana przez system wartości średniowiecznych. Życie społeczno-polityczne osadzone było w systemie hierarchii. Nierówność polityczna miała swe objaśnienie w woli Bożej. Głoszono, że człowiek podlega prawom państwa, a przede wszystkim nakazom prawa Bożego oraz interpretacjom tego prawa dokonywanym przez władzę duchowną.

W pierwszym państwie średniowiecznej Europy – Bizancjum kształtował się obraz celebry politycznej, wizerunku władcy oraz przestrzeni, w której przebywał. Jego portrety sytuowano w świątyniach oraz urzędach, wizerunki umieszczono na znakach wojska i monetach. Władca był głową Kościoła¹⁶.

¹² W. Kornatowski, *Mysł późnych stoików*, „Życie i Mysł” 1967, nr 11/12.

¹³ E. Polak, *Przemiany cywilizacji współczesnej w sferze kultury materialnej*, Gdańsk 1996, s. 54–56.

¹⁴ K. Koranyi, *Powszechna historia prawa*, Warszawa 1976; K. Krasowski, B. Lesiński, K. Sikorska-Dzięgielewska, J. Walachowicz, *Powszechna historia państwa i prawa*, Poznań 1993, cz. 1.

¹⁵ G. Ostrogórski, *Dzieje Bizancjum*, Warszawa 1968.

¹⁶ J. Baszkiewicz, F. Ryszka, *Historia doktryn politycznych i prawnych*, Warszawa 1970, s. 108–113.

W kształtujących się strukturach politycznych w przestrzeni europejskiej władcy uznawali się za pomazańców Boga. Wśród nich wyjątkową pozycję zdobył Karol Wielki, który w 800 r. w Rzymie został koronowany na cesarza. W okresie jego panowania ukształtował się porządek nazywany kulturą karolińską¹⁷. W sprawowaniu władzy w państwie obok cesarza uczestniczyli urzędnicy przebywający na jego dworze. Kontrolę nad ich działalnością sprawowali specjaliści inspektorzy. W postawach, zachowaniach politycznych czytelne były wzory bizantyjskie, rzymskie.

W warunkach tworzenia się średniowiecznych struktur państwowych w przestrzeni europejskiej ujawniło się duże zróżnicowanie w kształtowaniu struktur społecznych i politycznych, wzorów życia gospodarczego, panujących obyczajów. Charakterystyczne stało się rozdrobnienie feudalne, tworzyły się ośrodki i ogniska kulturowe o dość wyraźnej odrębności, np. we Francji, Hiszpanii, Włoszech. W praktyce politycznej prymat zdobywało tworzenie się państw narodowych, suwerennych. Instytucją zespalającą rozdrobnienie europejskie był Kościół. Jego misja zawierała się w kształtowaniu porządku religijnego, edukacyjnego oraz ładu administracyjnego, a jego siła wynikała w istotnej mierze z okoliczności, że wyrósł on na gruncie antycznym i związany był ze światem starożytnym poprzez tradycję i język, a w czasach średniowiecza ocalił i przechował dużą część spuścizny czasów starożytnych, aczkolwiek odnosił się do niej różnie, zależnie od okoliczności. Ilekroć zachodziła potrzeba, sięgał do skarbnicy wiedzy myślicieli greckich, rzymskich, aby znaleźć w niej potrzebne argumenty dla podbudowy swej działalności. Wiele dzieł autorów starożytnych, przepisanych przez benedyktyńskich kopistów, przechowano w bibliotekach klasztornych. W nich zachowały się m.in. pisma Owidiusza, Wergiliusza, Horacego, Cezara, Liwiusza, Cyncerona, Swetoniusza. W czasach nowożytnych (Odrodzenie) wydobyto je z zapomnienia.

Kościół w Średniowieczu zdobył uprzywilejowaną pozycję w życiu instytucjonalnym, a w tym w jego kształtowaniu¹⁸. Papież był szafarzem najwyższych godności w życiu publicznym, co ugruntowywał przez rozbudowę ceremoniału. Z ideałami religijnymi wiązano służbę rycerską, którą określono nawet „ósmym sakramentem”; życie rzemieślnicze i handlowe (kupieckie) sytuowano głównie w kontekście bractw religijnych. Nauka i sztuka była swoiście zarezerwowana dla duchownych. Najuboższa część społeczeństwa wychowywana była przez duchowieństwo w duchu pokory i posłuszeństwa wobec swoich panów. Kultura Średniowiecza ukształtowała model Kościoła – jednostki życia publicznego jako autorytetu i tworzyła jego kult. W ugruntowywaniu autorytetu ważną rolę pełniły nauka i edukacja.

¹⁷ P. Riche, *Życie codzienne w państwie Karola Wielkiego*, Warszawa 1979.

¹⁸ J. Walkusz, *Z dziejów przygotowania do kapitaństwa w kościele katolickim*, [w:] *Kościół w Polsce. Dzieje i kultura*, Lublin 2012, s. 5–18.

Uczeni (duchowni) głosili prawdy, które były argumentacją tez wywodzących się z potrzeb Kościoła.

Pozycja polityczna Kościoła ulegała w następnych stuleciach wielu zmianom, co dyktował rozwój cywilizacyjny podmiotów życia kulturowego, a w tym społeczeństwa. Współcześnie pozostaje on nadal ważną instytucją życia publicznego¹⁹. Stoi na straży pielęgnowania tradycji, etyki, moralności. W kulturze politycznej społeczeństw istotne są ogniwa wypracowane przez instytucję Kościoła. Na przykład, w polskiej przestrzeni życia publicznego przywiązanie do wartości chrześcijańskich jest fundamentalnym ogniwem kultury politycznej. Dotyczy to m.in.:

- odwoływania się do **wiary** jako siły sprawczej życia kulturowo-cywilizacyjnego; wiązanie z nią **rozumu** jako drogowskazu postępowania, działania jednostkowego i zbiorowego;
- uznawania autorytetu i jego doświadczenia w budowie ładu kulturowego, w tym społeczno-politycznego;
- uznawania hierarchii życia społeczno-politycznego, co wiąże się z postrzeganiem różnorodności świata, w tym znaków, postaw, zachowań, zdolności, umiejętności organizacyjnych oraz konieczność budowy ładu wysoko zinstytucjonalizowanego;
- akceptacji znaków Opatrzności, przeznaczenia, **fatum** w życiu kulturowym, a w ślad za tym pokory, posłuszeństwa, cierpliwości w relacjach między rządzącymi i rządzonymi;
- przejmowania znaków, wzorów życia kulturowego wypracowanych przez Kościół, m.in. w sferze życia prawnego, edukacyjnego, zwyczajów i obyczajów (np. posługiwanie się kalendarzem życia religijnego – obchodzenie świąt Bożego Narodzenia, Wielkanocy, Wniebowzięcia).

W życiu publicznym istotną wagę przywiązuje się do celebry kościelnej w formie, m.in. odpowiadania mszy św. poświęconych danym wydarzeniom, procesom społeczno-politycznym. W strategii kształtowania nowej cywilizacji religia i Kościół sytuują się na tzw. pograniczu unifikacji i dywersyfikacji życia kulturowego. Z jednej strony podkreśla się ich siłę w unifikacji (uniwersalizacji) życia kulturowego, z drugiej zaś – przywiązanie do tradycji, etyki, moralności wypracowanych w długim procesie dziejowym. W kształtującym się ładzie informacyjnym wskazuje się na potrzebę nowej ewangelizacji, wskazywania wartości religijnych na miarę nowych wyzwań kulturowo-cywilizacyjnych.

Średniowieczną pozycję Kościoła, a w tym wzory rządzenia politycznego narzucone przez duchownych w XV w., w warunkach istotnych przeobrażeń gospodarczo-cywilizacyjnych zaczęto postrzegać jako nieprzystające do wyzwań czasu. Przeciwnie tradycyjnemu wzorom panowania duchowieństwa wystąpił między innymi ka-

¹⁹ J. Mariański, *Katolicyzm polski: ciągłość i zmiana. Studium socjologiczne*, Kraków 2011.

znodzieja, profesor uniwersytetu w Pradze Jan Hus. Przedstawił krytyczny ogląd instytucjonalizacji kościelnej oraz jej wpływu na całokształt życia publicznego. Optował między innymi za konfiskatą majątków kościelnych (w Europie stanowiły one około 1/3 ogółu dóbr ziemskich) oraz wzywał duchowieństwo do ewangelicznego ubóstwa. Opowiedział się za potrzebą poprawy życia najuboższych warstw społeczeństwa (mieszczan i chłopów). Głoszone przez niego idee zostały potępione przez hierarchię kościelną. Husa skazano na spalenie na stosie; wyrok wykonano w 1415 r. w Konstancji. Wydarzenie to doprowadziło do wybuchu rewolucji wywołanej przez zwolenników poglądów Jana Husa. Powstał ruch husycki, który zorganizował własne siły zbrojne. Nie osiągnięto zamierzonego celu, jednak ujawniła się siła polityczna mas oraz nowa świadomość w postrzeganiu życia kulturowego. Ruchy migracyjne (w tym dotarcie na nieznaną dotąd kontynent amerykański) i przemiany gospodarcze prowadziły do przezwyciężenia wszechwładzy Kościoła, zerwania wąskich ram korporacyjności. Ujawnił się nowy światopogląd, w którym wyznaczono człowiekowi jako jednostce funkcję podmiotu kształtującego obraz życia kulturowego, myśli i sztuki; ideologię tę nazywano humanizmem. O wartości człowieka, jego pozycji społecznej miało stanowić nie urodzenie, a zdolności, umiejętności, wykształcenie zdobyte własną pracą. Uznawano, że przed człowiekiem otwarty jest cały świat, który może on rozpoznawać, kształtować, zmieniać.

Urzeczywistnianie powyższych ideałów przez całe społeczeństwa nie było realne. Objęło ono warstwę określaną mianem możnych (w Polsce przede wszystkim szlachtę i bogate mieszczaństwo, którzy stanowili około 1/3 ogółu populacji europejskiej). W kształtującym się wówczas nowym ruchu umysłowym istotną wagę przywiązywano do adaptowania dziedzictwa kultury antycznej: podziwiano ujawniony wtedy koncept artystyczny, co wyrażono w przejmowaniu wzorów budownictwa (zwłaszcza gmachów instytucji życia publicznego). Sięgano do myśli politycznej zawartej w twórczości pisarzy greckich i rzymskich. Wiele ich utworów przepisywano, korygowano zniekształcenia i błędy popełniane przez kopistów.

W kulturze politycznej dużą nośność miała kategoria – demokracja, w polskiej rzeczywistości kulturowej określona jako **demokracja szlachecka**. Rozumiano ją przede wszystkim jako:

- rządy państwem przez ogół szlachty na czele z władcą (królem) oraz jego aparatem kościelnym i administracyjnym;
- rozstrzyganie najistotniejszych spraw życia publicznego na sejmikach i w sejmie krajowym;
- deklarowanie poszanowania dla wartości: wolności, równości, solidarności;
- krytycyzm wobec istniejącego porządku społeczno-politycznego, hasłowe opowiadanie się za naprawą ustroju politycznego państwa;
- tworzenie instytucjonalnej rzeczywistości kolegialnej (powoływanie komisji, kolegiów, kapituł) do rozstrzygania doraźnych spraw życia publicznego; wyzna-

czanie w nich szczególnej roli politykom (aktorom życia społeczno-politycznego wcielającym się na określony czas w role polityczne).

W sferze życia publicznego urzeczywistniano ideały humanizmu; surowej krytyce poddawano dotychczasowy porządek ustrojowy. Jeden z myślicieli odrodzeniowych Erazm z Rotterdamu w satyrycznym utworze *Pochwała głupoty* dokonał krytyki ówczesnego społeczeństwa i mechanizmów jego działania. Surowemu osądowi poddał duchowieństwo i papieża. Podobną ocenę przedstawił pisarz niemiecki Ulryk von Hutten. W satyrze *Listy ciemnych ludzi* ośmieszał nietolerancję, rozwiążność, niedouczenie duchowieństwa.

Również współcześnie różne słabości ujawniające się w życiu duchowieństwa są przejawem krytyki intelektualistów, zwłaszcza zjawiska sytuujące się w sferze patologii społecznej.

Ideały humanistyczne powiązane z urzeczywistnianiem zasad demokracji doprowadziły w kulturze politycznej do ujawnienia się nowej kategorii – anarchii. Charakterystyczne jej cechy wyrażały się w: prymacie postaw i zachowań emocjonalnych nad działaniem racjonalnym; wybujałej ambicji, megalomanii, aspiracjach bez poczucia realnych możliwości ich realizacji; niskim stopniu zdyscyplinowania, odpowiedzialności społeczno-politycznej za podejmowane zobowiązania; oficjalnej ignorancji wobec czynników władzy i jej aparatu (biurokracji, policji, wojska); znakach tzw. lekkomyślności społecznej wyrażającej się w pijaństwie, chuligaństwie, obojętności wobec spraw publicznych.

Wśród myślicieli ukazujących istotę tej kategorii wskazuje się Niccolo Machiavellego²⁰. Był on obserwatorem życia kulturowego oraz jego teoretykiem określającym prawidłowości procesów społecznych. Przekonywał, że człowiek jest kowalem własnego losu, bowiem od jego przedsiębiorczości, zdolności, przewidywania, odwagi zależy jego miejsce w życiu kulturowym. Wskazywał, że w rzeczywistości społecznej ludzie z natury są zmienni, niewdzięczni, obłudni, zdradliwi, intrygujący. Przekonywał, że polityka nie łączy się z moralnością, nie jest w swej istocie ani moralna, ani niemoralna. W polityce dyktowanej **racją stanu** usprawiedliwia się w pełni takie czyny, które w kategoriach moralności odczytywane są jako złe. Podkreślał, że ten, kto chce przestrzegać zasad dobra, musi nieuchronnie zginąć wśród tych, którzy dobrymi nie są. Nie można być moralnym, kiedy epoka nie jest moralna.

W polskiej kulturze politycznej znaki tej rzeczywistości ujawniły się w XVII i na początku XVIII w. Przyjęło się ich określanie mianem **ideologii złotej wolności**²¹. Jej typową egzemplifikację stanowiło wprowadzenie do sejmu jednostkowej niezgodności (protestu) wyrażającej się w formule *liberum veto*. Anarchizm szlachty

²⁰ L. Seidler, *Machiavelli i jego czasy*, Kraków 1971.

²¹ *Dzieje kultury politycznej w Polsce*, red. J. Gierowski, Warszawa 1977.

spowodował deformację funkcjonowania instytucji politycznych, a w tym demoralizację życia publicznego; następowało osłabianie pozycji króla i jego aparatu władzy. Wolność identyfikowana z przywilejami dla szlachty stała się naczelnym wyznaniem politycznym, podstawową zasadą ustrojową, drogowskazem działania, ideowym wektorem utrzymania *status quo*.

Istotne nowe wartości w europejskiej kulturze politycznej pojawiły się w XVIII w., w epoce Oświecenia²². Ważne znaki kulturowe życia społeczno-politycznego zawierały się w racjonalizmie i eksperymencie. Ujawnił się intelektualnie krytyczny ogląd rzeczywistości społeczno-politycznej oraz otwartość na zmiany w życiu gospodarczym. W ślad za tym pojawił się w kulturze nurt apologetyki postępu, którego charakterystycznymi cechami były:

- przejmowanie **obcych** wzorów, modeli, paradygmatów życia kulturowo-cywilizacyjnego, w tym dotyczących rzeczywistości społeczno-politycznej;
- otwartość na *novum*, znaki mody, osvajanie wartości **cudzoziemskich**;
- doraźność działania, powierzchowna identyfikacja z określonymi wartościami;
- zaufanie do edukacji, badań naukowych, odkrywczości;
- krytyka zachowawczości, skostniałych zasad życia społecznego.

Powyższe zmiany z dużą siłą oddziaływały na polską kulturę polityczną.

W związku z koniecznością przeprowadzenia reform ustrojowych w Rzeczypospolitej przygotowanie ich idei zlecono myślicielowi z Genewy – Janowi Jakubowi Rousseau. W 1771 r. przedstawił on je w formie studium *Uwagi o rządzie polskim*.

Stan polskiego ustroju w XVIII w. stał się przedmiotem surowej krytyki pisarzy politycznych, np.: Stanisława Leszczyńskiego (*Głos wolny wolność ubezpieczający*), Stanisława Konarskiego (*O skutecznym rad sposobie*), Stanisława Staszica (*Uwagi nad życiem Jana Zamoyskiego; Przestrogi dla Polski*), Hugo Kołłątaja (*Do Stanisława Małachowskiego (...); Anonima listów kilka; Prawo polityczne narodu polskiego; Ostatnia przestroga dla Polski; Porządek fizyczno-moralny*).

Polscy myśliciele znali dorobek publikacyjny przedstawicieli Oświecenia europejskiego. Pozostawali pod wpływem m.in. Johna Locke – autora rozpraw: *List o tolerancji* i *Dwa traktaty o rządzie* promujących idee klasycznego liberalizmu, oraz Jana Jakuba Rousseau – twórcy *Rozprawy o pochodzeniu nierówności między ludźmi* oraz traktatu *Umowa społeczna*, w którym wskazywał, że istotą tejże umowy jest równość wszystkich ludzi jako podstawa wszelkiej wolności; umowa dotyczy wszystkich i wszystkich wiąże jednakowo, przetwarza ona wolność naturalną w cywilizacyjną. Inspirację stanowiła także twórczość Charlesa Louisa Montesquieu – autora *Listów perskich, Rozważań o przyczynach wielkości i upadku Rzymian, O duchu praw* – który wskazywał między innymi, że istotą państwa powinna być polityczna wolność obywateli, która nie polega na tym, że robi się (...) *co się chce*,

²² Z. Klimowicz, *Oświecenie*, Warszawa 1977; W. Smoleński, *Przezwrot umysłowy w Polsce w wieku XVIII*, Warszawa 1979.

ale na tym, aby móc czynić to, czego się powinno chcieć. Wolność jest możliwa tylko w państwie praworządnym, w którym są przestrzegane prawa. Francuski filozof Voltaire – autor *Traktatu o tolerancji* – przekonywał, że wolność jest sprzężona nie z równością, lecz z własnością; uważał, że (...) *gdy motłoch zaczyna rozumować, wszystko jest stracone*.

Praktyczne urzeczywistnienie idei prezentowanych przez europejskich filozofów w XVIII w. nastąpiło podczas wielkiej rewolucji francuskiej. Przynajmniej w części zmieniła ona formę ustroju państwowego, zlikwidowała system feudalny. Nośna stała się krytyka **wszystkiego, co stare**. 26 sierpnia 1789 r. ogłoszono *Deklarację praw człowieka i obywatela*, w której stwierdzono: (...) *ludzie rodzą się i pozostają wolni i równi w swych prawach*. W rewolucji dużą nośność zdobyły idee urzeczywistniania w praktyce życia kulturowego równości, wolności, bezpieczeństwa, własności, gwarancji społecznych. Spotkały się one zarówno z akceptacją, jak i negacją intelektualistów oraz ludzi świata polityki. Niektóre kręgi intelektualistów, określające się mianem konserwatystów (m.in. angielski filozof Edmund Burke), wskazywały, że zmiany rewolucyjne są „nienaturalne”, powodują zerwanie ciągłości dziejowej, co niesie negatywne konsekwencje dla społeczeństwa. Burke wskazywał, że naród nie może egzystować poza swoją przeszłością – twierdził, że nie można wychowywać synów bez posłuszeństwa naukom dziadów, ojców; nie można bez konfrontacji z przeszłością przeprowadzać reform ustrojowych zmieniających mechanizmy ukształtowane przez doświadczonych przodków; (...) *„duch nowinek” jest atrybutem małych charakterów i ograniczonych głów*. Idee te nośne są we współczesnej polskiej kulturze politycznej, aczkolwiek nie są akceptowane. Ich szczególny wymiar zawiera się między innymi w polityce historycznej²³. Każda formacja ustrojowa pisze swoją historię, której ramy wyznaczają polityka i politycy.

Po przemianach rewolucji 1789 r. nośna politycznie stała się kultura romantyczna²⁴. Jej główne ogniwa wyznaczały takie znaki, jak: indywidualizm; patriotyzm – poświęcanie się dla **dobra ogółu**; konspiracja i tajemniczość działania; przedkładanie w działaniu emocjonalności nad racjonalizm; działanie niekonwencjonalne; łamanie tradycyjnych zasad, konwencji; odwoływanie się do idei dziedzictwa przeszłości, historii potwierdzającej słuszność podejmowania danych decyzji; kreowanie bohaterów jako wzorów postępowania i działania; przedkładanie polityki nad ekonomię w życiu kulturowym; poszanowanie dla literatury i sztuki zawierających wątki martyrologiczne, pozaracjonalne, miłosne.

Zauważa się, że literatura i sztuka wytwarzają szczególne więzi w tożsamości narodowej. Poeci i artyści obdarowani są szacunkiem społeczeństwa. Ich utwory

²³ M. Kosman, *Kultura polityczna – kultura historyczna*, Poznań 2009.

²⁴ Z. Krzyżanowski, *W romantycznym świecie*, Warszawa 1963; M. Janion, *Gorączka romantyczna*, Warszawa 1975; M. Janion, M. Żmigrodzka, *Romantyzm i historia*, Warszawa 1978.

i dzieła sztuki są lepiej identyfikowane w rzeczywistości kulturowej niż ludzi zasłużonych dla polityki, odkrywców, społeczników itp.

W polskiej kulturze politycznej wartości romantyczne są niezwykle silne²⁵. Były szczególnie żywe w walce niepodległościowej oraz w dwudziestowiecznych zmaganiach z różnymi totalitaryzmami, w tym zwłaszcza w czasie II wojny światowej.

W refleksji uogólniającej można stwierdzić:

1. Europejska kultura polityczna jest różnorodnością wartości orientujących się na urzeczywistnianie wolności, samorządności podmiotów życia politycznego, demokracji, integracji kontynentalnej oraz na oddziaływanie na świat zewnętrzny.
2. Korzenie tej kultury zostały wypracowane przez najsilniejsze organizmy państwowe w procesie przemian dziejowych.
3. Ramy tej kultury generowała myśl filozoficzna dotycząca życia politycznego w przestrzeni europejskiej; ważne ogniwo w tych ramach stanowiła literatura i sztuka.
4. Współczesna kultura polityczna, mimo zorientowania na procesy globalizacyjne, a w tym na synkretyzm i homogenizację wartości kulturowych, w istotnej mierze osadzona jest na dziedzictwie przeszłości, do którego z dumą się odwołuje.
5. Integralną, współtworzącą część europejskiej kultury politycznej stanowią wartości dziedzictwa przeszłości i wyznawane w teraźniejszości, wypracowane w polskiej przestrzeni kulturowej.

Summary

Political culture in the area of integrating Europe

European political culture is a multitude of values, which are oriented towards the realization of freedom, self-governance of political life subjects, democracy, continental integration, and influencing the outer world. The roots of this culture were created by the strongest state organism in the course of historical transformation. The framework of this culture were generated by philosophical thought dedicated to political life in European space; literature and art also played an important role. Contemporary political culture, however oriented towards globalization processes (including syncretism and homogenization of cultural values) it may be, is deeply rooted into the historical legacy, to which it proudly adheres. The legacy of the past and the modernity created in Polish cultural space are an integral part of European political culture.

²⁵ T. Bodio, *Między romantyzmem i pragmatyzmem. Psychologiczne aspekty transformacji w Polsce*, Warszawa 2000.